

การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา

พระปลัดปริชา นนทโก (จุลเจียร)

บทคัดย่อ

การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนาเป็นการใช้โวหารทางภาษาเพื่ออธิบายหลักธรรมะ โดยมีหลัก ๒ อย่างเหมือนกันทุกสมัย คือ อัมมาธิชฐาน และ ปุคคลาธิชฐาน มาอธิบายธรรมะ โดยการนำสิ่ง ๒ สิ่งมาเปรียบเทียบกับกัน คือ ๑. อุปมา=นามธรรม = อัมมาธิชฐาน ๒. อุปไมย = รูปธรรม = ปุคคลาธิชฐาน การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา ประสพผลสัมฤทธิ์ได้ในระดับโลกิยะและผลสัมฤทธิ์ในระดับโลกุตตระ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสมัยปัจจุบันที่ใช้เพื่อการบรรยาย เทศน์ และการตอบปัญหา จัดได้เป็น ๓ ยุค คือ ยุคพุทธกาล ยุคหลังพุทธกาล ยุคพระสงฆ์ในสังคมไทย ซึ่งการสอนแบบอุปมาอุปไมย นั้นพระพุทธเจ้าทรงใช้ตั้งแต่เริ่มเผยแผ่พระพุทธศาสนา แล้วพระสาวกในสมัยพุทธกาลได้นำเอาการสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระองค์ไปใช้เพื่อเผยแผ่หลักคำสอนมาถึงปัจจุบัน

พัฒนาการการสอนแบบอุปมาอุปไมยที่ปรากฏในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอุปมาอุปไมยจากเหตุการณ์ที่เกิดหรือสิ่งที่คนในสมัยพุทธกาล เห็นอยู่ในชีวิตประจำวันอยู่แล้วนำมาอธิบายเปรียบเทียบ ต่อมาสมัยหลังพุทธกาล การสอนแบบอุปมาอุปไมยเพื่อมุ่งจะอธิบายเนื้อหาสาระของธรรมะที่เกิดจากการถกเถียงกัน เพื่อเผยแผ่คำสอนและปกป้องรักษาพระธรรมวินัย ต่อมายุคของพระสงฆ์ในสังคมไทย พระสงฆ์ใช้หลักการสอนแบบอุปมาอุปไมยโดยยกตัวอย่างประกอบ มีเอกสารการสอนประกอบ ใช้การเปรียบเทียบหลักธรรมในพระพุทธศาสนากับแนวคิดในศาสนาอื่น รวมทั้งแนวคิดทางปรัชญา สังคมวิทยา วิทยาศาสตร์ และจิตวิทยา มีการอ้างพุทธพจน์จากพระไตรปิฎกมาก่อนแล้วจึงค่อยมา ยกอุปมาที่เป็นเรื่องของปัจจุบันเหมาะกับผู้ฟัง สอนแบบอุปมาอุปไมยเพื่อการศึกษาหลักไตรสิกขา โดยเริ่มจากในครอบครัว จนถึงนิพพาน และสอนแบบอุปมาอุปไมยในเชิงวาทศิลป์ โดยใช้ภาษาไทยกับภาษาบาลีร่วมกัน

คำสำคัญ: การสอน, อุปมาอุปไมย, พระพุทธศาสนา

Metaphorical Teachings in Buddhism

Phra Palad Preecha Nandako (Chuanchuea)

Abstract

Metaphorical teachings in Buddhism refer to the use of figures of speech to explain the Dhamma through two comparative principles – Dhammadhitthana and Puggaladhitthana. Dhammadhitthana is called Uppama which means abstract, whereas Puggaladhitthana is called Uppamai which means concrete objects. These kinds of teaching have enjoyed success in both mundane and transcendental levels, and is applicable at present in describing, preaching, and answer questions pertaining to Buddhism. This teaching can be found in 3 eras: during the Buddha’s lifetime, in early Buddhism, as well as in the Sangha era in Thai Buddhist society. The Lord Buddha employed this teaching method from the very beginning of Buddhism, and monks since the Buddha’s lifetime have used this method in the propagation of Buddhism until the present.

During His lifetime, the Lord Buddha utilized metaphorical teachings by drawing comparisons between events or common knowledge in everyday life with the Dhamma. In early Buddhism, monks employed this method in their disputes over the Dhamma’s content in their propagation and protection of the teachings. In the Sangha era in Thai society, monks have used the metaphorical method in combination with examples, with supporting documents, through comparisons of the Dhamma with the teachings of other religions and philosophies, as well as with sociological, scientific, and psychological views. Monks would refer to words of the Buddha in the Tripitaka and use the metaphorical method to draw comparisons with present-day situations appropriate for the audience. This method is also used in the study of the Threefold Training, beginning from family stories to nirvana. It is also used in combination with rhetoric through both the Thai and Pali languages.

Keywords: Metaphorical teaching, Buddhism

๑. บทนำ

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงพิจารณาว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้งเห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต บัณฑิตจึงจะรู้ได้” (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๑) ส่วนบุคคลทั่วไปไม่อาจจะรู้ตามธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ หลังจากพระองค์ได้พิจารณาอย่างรอบคอบที่จะตรัสสอนธรรมแก่มนุษย์ทั้งหลาย ด้วยอาศัยความสามารถพิเศษในการสั่งสอน จึงทำให้การเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ประสบความสำเร็จ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ๒๕๔๐: ๖๐) พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนแบบอุปมาอุปไมย ด้วยการนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับเพื่อชักจูงให้ผู้ฟังคล้อยตามเหตุผล ลักษณะที่เปรียบเทียบกับกันนั้นส่วนมากจะเป็นการนำเอารูปธรรมมาอธิบายขยายความนามธรรมมากกว่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่มีเนื้อหาสาระเข้าใจยากให้เข้าใจง่ายและคล้อยตามพระธรรมเทศนาและนำไปปฏิบัติได้ถูกต้อง (พระเมธีวราญาณ, (สายเพชร วชิรเมธี), ๒๕๕๕ : ๒๐๕) เมื่อจบการสอนหรือการสนทนา ผู้ฟังได้บรรลุผลในระดับที่ต่างกันไป ด้วยวิธีการสอนแบบอุปมาอุปไมยนี้ทำให้การเผยแผ่ธรรมะของพระองค์ประสบความสำเร็จ และเป็นต้นแบบให้แก่พระสงฆ์สาวกได้นำมาใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาว่า มีเหตุผลอะไรที่ทำให้พระพุทธเจ้าและพระสาวกในยุคต่อมาใช้วิธีการสอนแบบอุปมาอุปไมย และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย วันเวลา สถานที่ เหตุการณ์และลักษณะเฉพาะตัวของผู้ที่สอนอย่างไร ตลอดจนวิธีนำเสนอหลักธรรมด้วยการอุปมาอุปไมยเข้ามาเปรียบเทียบเพื่อความเหมาะสมสละสลวยของภาษามีลักษณะเป็นอย่างไร การสอนแบบอุปมาอุปไมยเป็นรูปแบบที่น่าศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบและวิธีการสอนให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สอนในทุกๆระดับ

๒. นิยามและความหมายของการสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา

ในสมัยพุทธกาล การอุปมาอุปไมยนั้นใช้ในการแสดงธรรม เช่น การอุปมาคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเหมือนใบไม้ในกำมือ เป็นต้น การสอนแบบอุปมาอุปไมยในพระพุทธศาสนา มีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาล เช่น ในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ และต่อมาพระสงฆ์ในยุคหลัง ๆ ได้นำการสอนแบบอุปมาอุปไมยมาประยุกต์ใช้ช่วยทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดความประทับใจในอุปมาที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบ ให้นึกความชัดเจนยิ่งขึ้นโดยนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมชัดเจนใกล้ตัวและเข้าใจอยู่แล้ว มาเปรียบเทียบกับนามธรรมหรือเปรียบเทียบนามธรรมกับนามธรรมในที่นี้จะได้กล่าวถึงนิยามความหมายของอุปมาและอุปไมย

อุปมาหมายถึงสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบหรือข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบเพื่อให้เนื้อความกระจ่างชัดเจนยิ่งขึ้น แต่จะขออธิบายความหมายที่คนส่วนใหญ่เข้าใจและนิยมใช้ก่อน คำว่า “อุปมา” มีผู้ให้นิยามความหมายไว้ ดังต่อไปนี้

“อุปมา เครื่องเปรียบเทียบ (อุปมาน โอปมม) อุปมียติ สทิกิริยติ เอตยาติ อุปมา สิ่งเป็นเครื่องเปรียบเทียบ (อุป บทหน้า มา ธาตุในความหมายว่าเปรียบเทียบ, กะ, ประมาณ กวี ปัจจัย, ลบ กวี)” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ๒๕๕๐ : ๑๐๕)

อุปไมย หมายถึง การนำสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือสิ่งควรนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ ได้แก่ข้อความหลักที่ผู้พูดหรือผู้เขียนต้องการแสดงออกมาทำให้ผู้ฟังเข้าใจข้อความ คำว่า “อุปไมย” มีผู้ให้นิยามความหมายไว้ ดังต่อไปนี้

อุปไมย หมายถึง ข้อความที่ควรนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ สิ่งที่ควรจะหาสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๘ : ๕๗๔)

อุปมา หมายถึง [อุปะไม, อุปะไม] น. สิ่งหรือข้อความที่พึงเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง, คู่กับ อุปมา. (ป. อุปเมย). (ฝ่ายวิชาการ บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด, ๑๕๕๗ : ๖๕๕)

ดังนั้น ความหมายของอุปมาและอุปไมยคือ สิ่งที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบกับซึ่งมีสภาพหรือสภาวะที่ใกล้เคียงกัน เมื่อนำสองคำนี้มารวมกันจึงหมายถึงการนำสิ่งที่มีความคล้ายกันบางอย่างมาเปรียบเทียบกับกันโดยสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับเรียกว่า “อุปมา” และสิ่งที่นำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบกับเรียกว่า “อุปไมย” เพื่อให้เข้าใจความหมายง่ายขึ้น ดังจะเห็นได้จากคำนิยามต่อไปนี้ คำว่า “อุปมาอุปไมย” (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๒๘/๖๓๘) หมายถึง การเปรียบเทียบการนำเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบกับซึ่งกันและกัน เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้เข้าใจความหมายได้ง่ายขึ้น มีความชัดเจน สละสลวย และมีความไพเราะทางด้านภาษา ซึ่งในอุปมาอุปไมยนั้นจะประกอบไปด้วยส่วนประกอบสำคัญ ๒ ประการ กล่าวคือ

๑) อุปมา ซึ่งหมายถึงสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับ ได้แก่ ข้อความที่ยกมาเปรียบเทียบกับเพื่อให้เนื้อความกระชับชัดเจนยิ่งขึ้น

๒) อุปไมย คือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบกับ หรือสิ่งควรนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบกับ ได้แก่ ข้อความหลักที่ผู้พูดหรือผู้เขียนต้องการแสดงออกมาเพื่อนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบกับ เช่น

๒.๑) ความเย็น คือ สิ่งที้นำมาอุปมา เป็นนามธรรม คือ ธัมมาธิฐาน หมายถึง ความเย็นของพระนิพพาน

๒.๒) ความเย็น คือ สิ่งที้นำมาอุปไมย เป็นรูปธรรม คือ ปุคคลาธิฐาน หมายถึง น้ำแข็ง ฉะนั้นจากการอุปมาอุปไมยดังกล่าว ช่วยทำให้เราเข้าใจความเป็นมาของการนิยามความหมายของการอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบกับจากความเป็นน้ำแข็ง

จึงกล่าวได้ว่า การสอนแบบอุปมาอุปไมยเป็นการนำสิ่งหนึ่งที่เป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรม เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้เข้าใจความหมายได้

๓. ความเป็นมาและพัฒนาการของการสอนแบบอุปมาอุปไมย

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรม อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วย พุทธจักขุ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุทรงจำแนกหมู่สัตว์อุปมาเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า ซึ่งต่อมาบรรดากษัตริย์ได้ขยายเพิ่มเป็น ๔ เหล่าคือ

๑) อุปมาเหมือนดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำแล้ว ได้ทรงจัดเป็นสัตว์ทั้งหลายบางพวกสามารถรู้และเข้าใจตามธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนได้ทันที

๒) อุปมาเหมือนดอกบัวที่โผล่เสมอน้ำ พร้อมจะเบ่งบานในไม่ช้า

๓) อุปมาเหมือนดอกบัวที่อยู่ในน้ำพร้อมที่จะบานในวันต่อไป ได้ทรงจัดเป็นสัตว์ทั้งหลายบางพวกจะรู้ตามได้แต่ต้องใช้เวลาในการสอนบ่อยๆ

๔) อุปมาเหมือนดอกบัวที่เพิ่งเกิด หรือมีโรครังอยู่ในโคลนตม จมอยู่ในตมอาจตกเป็นอาหารของปลาและเต่า ได้ทรงจัดเป็นสัตว์ทั้งหลายบางพวกไม่สามารถรู้ตามธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ได้ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗-๓๐๘)

อุปมานี้ได้เกิดขึ้นในพระทัยของพระองค์ จนเป็นเหตุให้พระองค์เข้าใจสัจธรรมและสามารถนำมาโปรดสรรพสัตว์ “การสอนแบบอุปมาอุปไมย ตามหลักการเทศนาที่พระองค์ทรงใช้มี ๒ อย่าง คือธัมมาธิฐาน และปุคคลาธิฐาน” (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ยุติโต), ๒๕๔๕ : ๑๑๑) พระองค์ทรงใช้อุปกรณ์ในการสอนที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้ที่ทรงสอนหรือสิ่งที่รู้จักและมีการใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน มาเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่เราไม่เข้าใจ หรือไม่เคยได้ยิน และไม่เคยมักสัมผัสมากแล้วเปรียบเทียบกับจนกระทั่งทำให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น นี้เป็นความสำคัญของอุปมาอุปไมย (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ยุติโต), ๒๕๔๕ : ๑๑๑)

๓.๑ การสอนแบบอุปมาอุปไมยในสมัยพุทธกาล

การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระสงฆ์เป็นเครื่องมือ

สำคัญในการสั่งสอนสัตว์โลก เพราะเป็นการใช้สื่อที่หาได้ง่าย เป็นการสอนโดยอาศัยสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและใกล้ตัว หยิบยกมาใช้เพื่อเปรียบเทียบ เพื่อการสั่งสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย กลอนของเรือนยอดทั้งหมดล้วนโน้มไปสู่ยอด โนม้ไปสู่ยอด โอนไปสู่ยอดแม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน” (ส.ม.หา.(ไทย) ๑๙/๑๘๘/๑๒๓) พระพุทธเจ้าทรงใช้รูปแบบการอุปมาอุปไมยตามลักษณะของอักษรศาสตร์ในการสอน ๔ รูปแบบ ดังนี้

๑) กล่าวจากนอกมาใน คือ การอุปมาก่อนแล้วกล่าวความตามหลัง เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุดเป็นเพราะว่าทรงต้องการที่จะเปรียบเทียบ จากรูปธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ใกล้ตัวและเห็นภาพจนชัดเจนเข้าใจได้ง่าย เช่น “อุปมาแห่งขันธ ๕ อุปมาแห่งรูป อุปมาแห่งเวทนา อุปมาแห่งสัญญา อุปมาแห่งสังขาร อุปมาแห่งวิญญาน เป็นต้น” (ส.ช.(ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๒) ทรงยกธรรมชาติแวดล้อมที่พบได้ในชีวิตประจำวันและอยู่ในท้องถิ่น หรือ สิ่งอันเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว มาบรรยาย หรือเล่าเรื่อง เช่น แม่น้ำหยาดฝน พยับแดด ยกให้เห็นภาพก่อน แล้วจึงมาเปรียบเทียบอธิบาย

๒) กล่าวจากในมานอก คือ การกล่าวความก่อนอุปมาทีหลัง เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้ามักจะใช้เมื่อกล่าวความที่ยกเป็นหัวข้อขึ้นมาซึ่งมักจะเป็นข้อธรรมหรือนามธรรมหรือพฤติกรรมของสัตว์บุคคล แล้วจึงเปรียบเทียบด้วยสิ่งที่เหมือนหรือควรกับสิ่งนั้น เช่น “...อุปมาแห่งกาม ควรเปรียบด้วยขึ้นเนื้อ ควรเปรียบด้วยคบเพลิงหย้า ควรเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ฯลฯ...” (ขุ.ม.หา.(ไทย) ๒๙/๓/๗) แล้วจึงชี้แจงตักเตือนให้เห็นโทษของสิ่งนั้นๆ

๓) กล่าวจากนอกมานอก คือ การใช้อุปมาล้อมความ เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการที่จะเน้นย้ำและเพื่อให้เกิดการซักถามในประเด็นนั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้นโดยมักจะพบในอุปมาที่เกี่ยวกับการภาวนา

เช่น “...กายคตาสติเสมือนบุรุษผู้ถือหม้อน้ำที่มีน้ำเต็ม...” (ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๕๗/๒๐๔) เป็นต้น

๔) กล่าวในมาใน คือ กล่าวอุปมาแล้วจึงกล่าวถึงอุปไมยอีกครั้ง ตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปมาประเภทนี้ มักกล่าวพาดพิงถึงพฤติกรรมบุคคลมาเป็นตัวอย่างในการสอนหรือเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการอธิบายรายละเอียดมากพอสมควร เช่น “...อุปมาแห่งกรรม กรรมเปรียบด้วยก้อนเกลือ” (อง.ท.ก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๓)

พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบอุปมาอุปไมย จากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือ รู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ และทรงอุปมาเรื่องที่ลุ่มลึกจากง่ายไปยากลงไปตามลำดับขั้น ต่อเนื่องกันไปเป็นสายดุจทะเลมีความลาดชันไปตามลำดับ

พระพุทธเจ้าทรงโปรดเวไนยสัตว์ วิธีการอุปมาอุปไมยเป็นการทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรมหรือทำของยากให้ง่าย พระองค์ทรงมีความสามารถเฉพาะตัวในการสอนโดยใช้การสอนแบบอุปมาอุปไมยซึ่งมีเนื้อความที่สุขุม ลุ่มลึกงดงามทางภาษาศาสตร์ บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้การบรรยายสลับกับการอุปมา ประโยชน์จากการสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้านั้นเห็นเป็นรูปธรรมมาก กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบปริมาณและคุณภาพของการใช้อุปมาพบว่า ในแต่ละคราวที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาและใช้อุปมาในการเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพชัดเจนและคล้อยตามพระองค์นั้น เนื้อหาในแต่ละบทประกอบด้วยเนื้อหาที่สมบูรณ์ ละเอียดลออ มีความงามที่พิสดารและลึกซึ้ง พระองค์ไม่ทรงกล่าวในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ถึงแม้จะเป็นวาจาที่ขบใจของมหาชนก็ตาม และเป็นการใช้ภาษาที่ทำให้เกิดความประทับใจสูงสุด คือ ประกอบด้วยความเลื่อมใส เคารพ ศรัทธาในการฟังนั้นด้วย ดังนั้น การใช้อุปมาของพระพุทธเจ้าจึงเป็นความวิจิตรทางภาษาที่เหนือกว่าความงามธรรมดาทั่วไป เช่น อุปมา กามคุณทั้งหลายเหมือนของขอยืมเขามา สิ่งต่างๆ ที่ท่านได้มา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น ล้วนเป็นของขอยืม ไม่ใช่ของของเรา เมื่อเจ้าของขอกิน ก็ต้องกินเขาไป จึงไม่ใช่

สิ่งที่เราควรยึดติดหรือให้ความสำคัญ

๓.๒ การสอนแบบอุปมาอุปไมยในสมัยหลังพุทธกาล

การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระสงฆ์ในอดีตเกิดขึ้นและพัฒนามาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์อยู่ แต่ในที่นี้ จะกล่าวถึงการสอนแบบอุปมาอุปไมย เฉพาะที่เป็นของพระสงฆ์ โดยเริ่มตั้งแต่ยุคสมัยของพระนาคเสน เป็นต้นมา

๑) การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระนาคเสน

พระนาคเสนได้อุปมาอุปไมยได้ตอบปัญหาแก่พระเจ้ามิลินท์ ซึ่งพระนาคเสนใช้ปฏิภาณโวหาร (วคิน อินทสระ, ๒๕๒๘ : ก-ข) รู้จักการเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมในการสื่อสารด้วยหลักของเหตุและผล ตามหลักภิกขุชาวาที คือ ตอบแยกแยะมีคำอุปมาอุปไมยมาประกอบช่วยให้ปัญหาที่ไม่ชัดเจนมีความชัดเจนยิ่งขึ้น สิ่งที่เป็นนามธรรมก็สามารถนำมาเปรียบเทียบให้เข้าใจได้ด้วยรูปธรรม จนเป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ามิลินท์ ทำให้พระองค์ทรงยอมรับการสนทนาโต้ตอบกัน เช่น การอุปมาอุปไมยเรื่อง รกกับกาย ดังนี้

พระนาคเสนได้ถามพระยามิลินท์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับส่วนต่าง ๆ ของรถว่าส่วนใดเป็นรถ พระยามิลินท์ ตอบว่า ไม่ใช่พระนาคเสน กล่าวว่าไม่เห็นส่วนใดเป็นรถ เป็นอันว่ารถไม่มี และได้ให้พระยามิลินท์ทรงแก้ไข พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่าการที่เรียกว่า รถนี้ เพราะอาศัยเครื่องประกอบรถทั้งหมด จึงเรียกว่ารถ พระเถระจึงกล่าวว่า ถูกล้วน มหาพิตร ข้อที่อาตมภาพได้ชื่อว่า “นาคเสน” ก็เพราะอาศัยเครื่องประกอบด้วยอวัยวะทุกอย่าง คือ อากา ๓๒ มี ผม ขน เล็บ ฟันหนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น ล้วนเป็นของขอยืม ไม่ใช่ของเรา เมื่อเจ้าของขอยืม ก็ต้องคืนเขาไป จึงไม่ใช่สิ่งที่เราควรยึดติดหรือให้ความสำคัญ (พระมหาวิสิษฐ์ ปลูกวาฑฒโน, ๒๕๕๕ : ๒๕)

๒) การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพุทธโฆษาจารย์

พระพุทธโฆษาจารย์เป็นนักปราชญ์ชาวอินเดีย ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่งคัมภีร์ อรรถกถาอธิบายข้อความในพระไตรปิฎก ลักษณะการรจนาของพระพุทธโฆษาจารย์ใช้แบบมิสสกะ คือ ผสมผสานทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองในการอธิบายเนื้อหา และได้นำเสนอรูปแบบการเขียนคัมภีร์ตามแบบอย่างอรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้อธิบายรวมทั้ง ๓ ปิฎก และมีรูปแบบการอุปมาอุปไมย ดังนี้

รูปแบบที่ ๑ อุปมาอุปไมยควบกับคำอธิบาย คือ เริ่มต้นนำบาลีคือคำหรือข้อความในพระไตรปิฎกมาเป็นมาติกาบทตั้งแล้วก็อธิบายบาลีเฉพาะไปเรื่อยๆ บรรดาศัพท์ไหนตอนไหน ก็นำมาอธิบายไปเรื่อย ๆ พร้อมกับอุปมาอุปไมย

รูปแบบที่ ๒ อุปมาอุปไมยควบกับการถามตอบแบบต่อเนื่อง เช่น ในสีลนิกายแห่งวิสุทธิมรรคนี้ แม้จะมีคำวาปุจฉา และวิสัชนา หมายถึงคำถาม และคำตอบอยู่ในมาติกาอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้เน้นถึงการถามและคำตอบอย่างชัดเจนทันที

รูปแบบที่ ๓ อุปมาอุปไมยไปตามลำดับของเนื้อหา โดยเน้นหัวข้อและยกบาลีมาอธิบาย (พระพุทธโฆสเถร, ๒๕๕๔ : ๙๘๖-๙๙๔)

ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เช่น เมื่อส่วนและสัมภาระทั้งหลาย มีเพล ล้อ ตัวถังและงอนเป็นต้น ตั้งอยู่ร่วมกันโดยอาการอันเดียวกัน เพียงคำเรียกว่า “รถ” ก็มีขึ้น แต่เมื่อเข้าไปพิจารณาดูส่วนอันหนึ่ง ๆ โดยปรมัตถ์ชื่อว่า “รถ” หามีไม่ ฉันทใด เมื่อสัมภาระของเคหะทั้งหลาย เช่นไม้เป็นต้นตั้งล้อมเอาอากาศเข้าไว้โดยอาการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพียงคำร้องเรียกว่า “เคหะ” ก็มีขึ้น แต่โดยปรมัตถ์แล้ว ชื่อที่เรียกว่า “เคหะ” หามีไม่ เมื่อนี้วทั้งหลาย มีนิ้วมือและหัวแม่มือเป็นต้น ตั้งอยู่โดยอาการอันเดียวกัน เพียงคำเรียกว่า “กำปั้น” ก็มีขึ้น แต่โดยปรมัตถ์ ชื่อว่า “กำปั้น” หามีไม่ ส่วนทั้งหลายมีกะโหลกและสายเป็นต้น

ตั้งอยู่โดยอาการอันเดียวกัน เพียงคำเรียกว่า “พิน” ก็มีขึ้น โดยปรมาตม์ หากมีชื่อเรียกว่า “พิน”ไม่ แต่ทว่าโดยปรมาตม์ ก็มีอยู่แต่เพียงนามและรูปเท่านั้น ความเห็นของโยคาวจรผู้นั้นซึ่งเห็นอยู่ดังกล่าวมานี้ มีชื่อว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ คือ การเห็นตามเป็นจริง

พระพุทธโฆษาจารย์ มีรูปแบบการอธิบายหลักธรรม โดยการจัดหมวดหมู่ตามลักษณะของการจัดหมวดหมู่เหมือน พระไตรปิฎก โดยการย่อคำอธิบายและจัดรูปแบบการอุปมาอุปไมยประกอบกรอธิบาย เหมาะแก่ผู้มีโอกาสน้อย ทั้งท่านผู้รจนาก็ทรงไว้ซึ่งปัญญาอันชาญฉลาด สามารถถอดถ่ายมาปรับปรุงชำระเรียบ มีข้อความสัมพันธ์ติดต่อกัน มีลำดับจากง่ายไปหายาก จากหยาบไปละเอียด จากต่ำไปหาสูง ถูกต้องตามหลักวิชาครูทุกประการ

๓.๓ การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระสงฆ์ในสังคมไทย

การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาผลงานของพระสิริมังคลาจารย์ พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือพุทธทาสภิกขุ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งปัจจุบันคือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

๑) การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระสิริมังคลาจารย์

การอุปมาอุปไมยของพระสิริมังคลาจารย์โดยภาพรวมคือการอุปมาที่กล่าวถึงสิ่งที่มีอยู่จริงในเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น ก้อนหินและก้อนกรวด เมล็ดถั่วเขียว ถั่วราชมาส น้ำ การลอย การจมลงไป มิจฉาทิฎฐิ สักกายทิฎฐิ (พระสิริมังคลาจารย์, ๒๕๔๓ : ๑๓๗) สวรรค์ อบายทั้งหลาย เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏต่อหน้าและกล่าวถึงกันอยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้บางอย่างเป็นรูปธรรมจับต้องได้ เช่น ก้อนหินและก้อนกรวด เมล็ดถั่วเขียว แต่บางสิ่งก็เป็นนามธรรม เช่น มิจฉาทิฎฐิ สักกายทิฎฐิ บางสิ่งก็เป็นสถานที่ เช่น สวรรค์ อบายทั้งหลาย เป็นสิ่งที่นำมาเป็นเนื้อหาของสารที่ต้องการสร้างขึ้นมาให้ เป็นประโยคอุปมา เนื้อหาของสารเป็นการบ่งบอกให้ผู้รับ

สารหมายถึงภิกษุทั้งหลายเข้าใจถึงเรื่องของการเป็นมิจฉาทิฎฐิบุคคลว่ามีโทษมากและสามารถนำไปสู่อบายได้ การอุปมาอุปไมยของพระสิริมังคลาจารย์อาจจำแนกได้ ๒ รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ ๑ เรียงประโยคอุปมาไว้ก่อนประโยคอุปไมย โดยใช้คำว่า “เหมือนอย่างว่า” เป็นคำขึ้นต้น ถัดมาเป็นประโยคอุปมา เช่น เรียงประโยคอุปมาคือ “ก้อนหินและก้อนกรวด...ที่บุคคลโยนลงไปในน้ำ เชื่อว่าลอยขึ้นไม่มี...ฉันใด” ไว้ก่อนประโยคอุปไมยคือ “มิจฉาทิฎฐิโดยที่ สุดแม้สักกายทิฎฐิ...ย่อมให้จมลงในอบายทั้งหลายโดยส่วนเดียวฉันนั้น” (พระสิริมังคลาจารย์, ๒๕๔๒: ๑๓๗)

รูปแบบที่ ๒ เรียงประโยคอุปไมยไว้ก่อนประโยคอุปมา โดยขึ้นต้นด้วยประโยคอุปไมย จากนั้นตามด้วยประโยคอุปมาโดยมีคำว่า “ดูจ” ขึ้นต้นประโยคอุปมา เช่น

ข้าแต่พระราชา ก็บุคคล คบคนชนิดใด ๆ เป็นคนสงบหรือไม่สงบ มีศีลหรือไร้ศีลก็ตาม เขาย่อม (ตก) ไปสู่อ่านาจของคนชนิดนั้นแล บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตร และเสพสนธิ กับคนเช่นใด, เขาก็เป็นคนเช่นนั้นแล เพราะการอยู่ร่วมกัน ย่อมเป็นเช่นนั้น คนชั่ว ใครคบเขาก็เป็นคนคบ ใครแตะต้องเข้า ก็เปื้อนผู้อื่นซึ่งเป็น ผู้แตะต้องซึ่งมิได้เปื้อน (มาแต่เดิม) ดุจลูกศรอันร้าย (ซึ่งกำซาบด้วยยาพิษ) ก็พลอยติดแล่งไปด้วย เพราะกลัวจะพลอย เปื้อน อีรชน จึงไม่ควรมีคนชั่วเป็นสหายเสียเลย คนห่อปลาเน่าด้วยในหญาคา แม้นใน หญาคา ก็ (พลอย) เหม็นฟุ้งไปด้วย ฉันใด, การคบกับคนพาลก็ฉันนั้น ส่วนคนเอาไปไม้ห่อ กฤษณา แม้นใบก็ (พลอย) หอมฟุ้งไปด้วยฉันใด, การคบบัณฑิต ปราชญ์ก็ฉันนั้น เหตุฉนั้น บัณฑิต รู้ความอบรมของตน (ว่า) เหมือนใบไม้สำหรับห่อแล้วไม่พึงคบ อสัตบุรุษ (เพราะ) พวกอสัตบุรุษ ย่อมนำไปสู่เนรก พวกสัตบุรุษย่อมให้ถึงสุคติ (พระสิริมังคลาจารย์, ๒๕๔๒ : ๒๗)

ท่านได้ใช้การอุปมาอุปไมยในการสอนธรรมะ (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), ๒๕๔๖ : ๒๕-๕๐) ซึ่งถือว่าเป็นการสอนที่เปี่ยมด้วยคุณภาพและมีคุณค่ามาก โดยมีรูปแบบการสอนดังนี้

๒.๑) วิธีการสอนทุกครั้งพระโพธิญาณเถร มีวิธีการอุปมาอุปไมยปรากฏอยู่ด้วยเสมอเพื่อทำเนื่อความให้สละสลวยเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างกระจ่างชัด เพื่อให้การสอนนั้นมีอรรถรส เพื่อทำการสอนนั้นให้มีน้ำหนักที่จะไปกะเทาะจิตใจของผู้ฟังให้เห็นเหตุผล และนำเอาคำสอนไปปฏิบัติตามและนำมาประยุกต์ให้เข้ากับชีวิตของผู้ที่ฟัง การเล่าประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงหรือที่เรียกว่าธรรมจากใจ ทุกสิ่งที่พูดนั้นเป็นเรื่องที่ได้ฝึกฝนอบรมจนเกิดขึ้นจริงกับใจ จึงนำมาพูด

๒.๒) สอนเรื่องเกี่ยวกับภูมิหลังของผู้ฟัง หรือความแตกต่างของผู้ฟัง สอนเท่าที่ผู้ฟังสามารถที่จะรับได้มิใช่สอนทุกสิ่งทุกอย่างแต่มีการใช้วิจารณ์ญาณ โดยการสนทนากันถึงความเข้าใจการใช้ชีวิต กระทั่งรู้ถึงภูมิหลังของผู้ฟังแล้ว จึงจะให้ธรรมะที่เหมาะสมกับชนหรือบุคคลกลุ่มนั้นได้รับและนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง หลักในการสอนที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายที่สุดคือ สอนในสิ่งที่ง่ายที่สุดแล้วจึงให้เนื้อหาที่ลุ่มลึกไปตามลำดับ คือสอนเรื่องชีวิตประจำวันหรือเรื่องที่เกิดอยู่ทุกวันแล้วจึงสอนในการให้รู้จักนำหลักธรรมมาประยุกต์แก้ปัญหาหรือเผชิญปัญหาอย่างชาญฉลาด ไม่ได้สอนให้ลึกซึ่งลงไปทีเดียวเป็นหลักในการนำร่องเพื่อนำจิตสู่ธรรม

๒.๓) นำเอาการสอนแบบอุปมาอุปไมยมาใช้กับสิ่งที่อยู่รอบตัวเช่น บ้าน ศาลา วัด ร่างกาย บุคคล สัตว์ สถานที่ สิ่งแวดล้อม สถานการณ์ต่าง ๆ กาลเวลา ซึ่งในเรื่องเหล่านั้นท่านได้เปรียบเทียบให้เห็นเด่นชัดโดยการนำเอาหลักธรรมต่าง ๆ มาเปรียบเทียบให้กระจ่าง เช่น บ้าน คือบ้านที่อยู่อาศัยเทียบกับจิตใจซึ่งก็คือบ้านที่พึ่งได้อย่างแท้จริงเป็นบ้านภายใน ศาลา คือ สถานที่ฟังธรรม เป็นที่สาธารณะ มิใช่สถานที่ของใคร สัตว์ต่าง ๆ มาอาศัยอยู่ได้เปรียบเทียบกับร่างกายของเราเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์ต่าง ๆ เช่น หมูนอนคือพยาธิ

ต่าง ๆ เป็นบ่อเกิดของโรคต่าง ๆ มิใช่สิ่งที่เราจะมันหมายความว่า เป็นของเรา ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจังไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์รำไป เป็นอนัตตา เป็นสิ่งมิใช่ตัวตน ไม่มีแก่นสารบุคคล คือผู้ที่เกิดมาในโลกต่างก็มีลักษณะเป็นของตนเองตามบุญตามบาปมีที่สั่งสมมา จริตของคนก็มีต่าง ๆ กัน เช่นว่า บางคนเป็นคนมีราคะจริต บางคนเป็นคนมีโทสะจริต บางคนเป็นคนมีโมหะจริต ซึ่งเราไม่สามารถจะอยากให้คนนั้นเป็นอย่างนี้ คนนี้เป็นอย่างนั้นตามที่เราปรารถนาได้เพราะธรรมชาติที่ต่างกัน ท่านเปรียบกับหมูไม่มีในป่าซึ่งมีต้นคุด ต้นตรง ต้นหนาดต้นบางต่างกันสัตว์หมายถึงหมูสัตว์เดรัจฉาน ท่านเปรียบเทียบควายเหมือนกับจิตใจ ควายอยากกินข้าวกล้า เหมือนจิตใจที่คอยวนเข้าหาอารมณ์ตลอดเวลา ต้องคอยระวังต้องคอยตีมัน สถานที่เช่นวัดหนองป่าพงคือสถานที่ที่รู้ว่าเป็นวัด ท่านเปรียบกับคนที่คอยแต่จะถามถึงหรือคนที่ไม่รู้จริง คนที่รู้จริงเห็นแจ้งคือคนที่ได้มาเห็นวัดหนองป่าพงแล้วก็หมดความสงสัย คนที่รู้แล้วก็ไม่ต้องคอยถามใครเพราะรู้ด้วยปัจจัยตั้งรู้ด้วยตัวเองเห็นเองหมดสงสัย (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), ๒๕๔๖: ๒-๑๗)

๒.๔) หลักธรรมที่ท่านได้ยกมาแต่ละข้อนั้น เป็นหลักพุทธธรรมที่มีประโยชน์และมีความเหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ กับบุคคลแต่ละคนซึ่งมีความแตกต่างกัน เช่น เรื่องพ้อหนูผียากเข้าใจธรรมก็ยกเอาการเปรียบเทียบคนทำชั่วเหมือนคนลักขโมย ถ้าทำก็ถูกจับถูกทำโทษต้องติดคุกติดตาราง

๒.๕) อุปมาอุปไมยแต่ละอย่าง มีความกระจ่างในตัวเอง และสามารถที่จะนำไปอธิบายเผยแผ่ให้ผู้อื่นเข้าใจได้ด้วย เช่น การอุปมาอุปไมยเรื่องคนตายแล้วไปไหน มีผู้ถามหลวงพ่อบุชาว่า คนตายแล้วไปอยู่ที่ไหนและความรู้นั้นไปอยู่อย่างไร หลวงพ่อบุชาตอบว่า ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงให้ตอบ แต่จะขออนุญาตตอบปัญหานี้ฉลองศรัทธาสักหน่อย ขณะนั้นหลวงพ่อนั่งอยู่บนธรรมาสน์ มีเทียนจุดบูชาธรรมอยู่ ๒ เล่ม จึงชี้ไปที่เทียน แล้วถามว่า โยมมองเห็นเทียนนี้ไหม ถ้าม เห็นไฟไหม ตอบ เห็นหลวงพ่อบุชาจึงตอบว่า นี่แหละ

โยม เมื่อมีไส้เทียนอยู่ ก็มีไฟอยู่ฉนั้น หลวงพ่อซาหิขิเยียน เล่มหนึ่งขึ้นมาเอาไฟดับ แล้วถามว่า เปลวของไฟนี้หายไปไหน โยมตอบว่า ไม่รู้ รู้แต่ว่าเปลวไฟดับไปเท่านั้น หลวงพ่อ ตอบ แก้ปัญหานี้พอใจไหม โยมว่า ยังไม่พอใจ ในคำตอบนี้ หลวงพ่อว่า อย่างนั้น อาตมาก็ไม่พอใจในคำถามของโยมเหมือนกัน (กองทุนผู้ให้แสงสว่าง, ๒๕๑๙ : ๑๖)

๔) การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

คำอธิบายหรือคำสอนในงานเขียนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ปัจจุบันคือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ มีทั้งแบบการอุปมาอุปไมยและหลักคำสอนในเชิงวิชาการผสมผสานกันไป ในการปาฐกถาหรือบรรยายธรรม การเปรียบเทียบก็เหมือนกับยกนิทานหรือยกอุทาหรณ์ ซึ่งวิธีการนี้ทำให้ผู้ฟังมองภาพชัดเจนยิ่งขึ้น การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพรหมคุณาภรณ์ที่สำคัญมี ๒ รูปแบบ คือ

๔.๑) รูปแบบการอุปมาด้วยบุคคลสมมติหรือเหตุการณ์สมมติ เช่น ยุคนี้หมดสมัยแล้วที่จะยึดยึดข้อมูลข่าวสารให้สิทธิ์ที่ทองจำเพราะข้อมูลที่ทองจำจะล้าสมัยในเวลาไม่นาน ก็นี้ชวนให้นึกถึงภคิตินที่ว่า ถ้าท่านให้ปลาแก่คนจนเขาจะมีปลากินเพียงวันเดียว ถ้าท่านสอนวิธีจับปลาให้เขาเขาจะมีปลากินตลอดชีวิต การสอนให้เด็กท่องจำข้อมูลนั้นได้ไม่นานหรือยกข้อมูลก็เหมือนกับการให้ปลาแก่คนจนเด็กจะใช้ข้อมูลนั้นได้ไม่นานเพราะข้อมูลล้าสมัยเร็ว การสอนให้เด็กคิดหาวิธีการแก้ปัญหาในอนาคต ครูจึงควรสอนวิธีแสวงหาปัญญาในเด็กเมื่อมีปัญหาจะทำได้ไม่ยาก

๔.๒) รูปแบบอุปมาจากรูปธรรมสู่นามธรรม ประเด็นหรือจุดเด่นในเรื่องนี้ก็คือท่านยกธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เช่น ต้นไม้มาเปรียบเทียบซึ่งเมื่อกล่าวถึงต้นไม้ใคร ๆ ก็รู้ไม่ต้องไปอธิบายความ การใช้ภาษาหรือการนำเสนอเรื่องของคนทั่วไปรู้กันอยู่แล้ว นี้แหละคือลักษณะหรือจุดเด่นในการสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพรหมคุณาภรณ์ เช่น ต้นไม้ได้พบแต่ความสบายคือเจอหน้าฝนตลอดเวลา ต้นไม้

นั้นพบแต่ความแห้งแล้งของฤดูร้อนตลอดเวลา ต้นไม้ที่นั้นจักกระแสริน ต้นไม้ที่เติบโตสมบูรณ์ คือ ต้นไม้ที่ผ่านทั้งฤดูฝนฤดูร้อนสลับกันไป เมื่อผ่านฤดูร้อนครั้งหนึ่งจะเกิดวงปีภายในต้นไม้จำนวนวงปีเป็นประจักษ์พยานว่าต้นไม้ผ่านความแห้งแล้งของฤดูร้อนมาก อีกครั้งวงปีเลวออกตัวกลายเป็นแก่นของต้นไม้และแก่นนี้เองทำให้ต้นไม้แข็งแรง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๖: ๑๑)

การนำเสนอโดยวิธีการเปรียบเทียบที่ยกกล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าส่วนมากจะเป็นเรื่องที่เราเห็นและรู้กันอยู่แล้ว เมื่อท่านยกขึ้นมาเปรียบเทียบครั้งใด คนก็จะเข้าใจง่ายมองเห็นภาพชัดเจน จึงทำให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินในการติดตามธรรมะบรรยายของท่าน

๕) การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้เขียนผลงานทางวิชาการเป็นจำนวนมากโดยส่วนใหญ่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ศึกษารู้จักวิธีการประยุกต์พระพุทธศาสนาให้เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ในการสอนของท่านก็มีการใช้อุปมาอุปไมยเช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ เปรียบเทียบกอนดินและอนุกาอย่างอะตอมกับไตรลักษณ์ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิบายอนิจลักษณะและทุกขลักษณะโดยเปรียบเทียบกับกอนดินว่า เมื่อเราโยนขึ้นไปบนท้องฟ้าแล้ว มันก็ตกลงมาแตกบนพื้นดิน การที่กอนดินตกลงมาแตกเป็น อนิจจัง คือความไม่เที่ยง แต่เหตุที่กอนดินตกลงมาจากท้องฟ้าก็เพราะถูกแรงดึงดูดของโลกบีบคั้นให้ต้องตกลงมา กอนดินไม่อาจจะอยู่บนท้องฟ้าเพราะมีแรงที่ไปกดไปบีบไปดึงกอนดินให้ตกลงมา นั้นแสดงว่ากอนดินเป็นทุกขังคือต้องอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ๒๕๔๘ : ๖๔) และเปรียบเทียบอนัตตลักษณะกับอนุกาอย่างอะตอมไว้ว่า การที่อนุกาพื้นฐานของอะตอมอยู่ด้วยตัวเองไม่ได้ก็หมายถึงว่ามันเป็น อนัตตา คือ ไม่มีแก่นสารของตัวเองไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ถาวรด้วยตัวของมันเอง ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

เกิดขึ้นตามหลักปัจจุสมุปบาท ซึ่งมาจากคำว่า “ปัจจุ” ซึ่งแปลว่าอาศัยกันและกัน และ “สมุปบาท” แปลว่าเกิดร่วมกัน ในโลกนี้ไม่มีอะไรอยู่ได้ด้วยตัวลำพังของตนเอง เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนั้นก็เกิด เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนั้นก็ดับ

ตัวอย่างที่ ๒ เปรียบเทียบการช่วยตัวเองกับการกางร่ม คนเราไม่ช่วยตัวเองก็เหมือนเราถือร่มไม่กาง มันจะกันแดดได้อย่างไร จะกันฝนได้อย่างไร จากตัวอย่างดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเป็นการเปรียบเทียบปัญญากับร่ม โดยสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ คือ ปัญญา แบบเปรียบเทียบ คือ ร่ม ซึ่งต้องการเสนอความคิดว่า ปัญญาเป็นสิ่งที่มียุทธวิธีเมื่อนำมาใช้ในเวลาอันสมควรเหมือนร่ม

ตัวอย่างที่ ๓ เปรียบเทียบการขาดสติกับการไม่มียามเฝ้าประตูบ้าน ความทุกข์เกิดขึ้นได้เพราะเราขาดสติ เป็นเรื่องกำกวมจิตใจ คือเหมือนกับว่า ไม่มียามเฝ้าประตูบ้าน หรือมีแต่ยามมันเพลอ มันนั่งหลับเสีย หรือว่านอนหลับเสีย หรือว่าไปคุยกับเพื่อนที่อื่น ปล่อยให้ผู้ร้ายเข้าไปในบ้านได้ จากตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการเปรียบเทียบยามกับสติหรือการควบคุมจิตใจ สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ คือ สติหรือการควบคุมจิตใจ สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบ คือ ยาม โดยต้องการแสดงให้เห็นถึงการควบคุมจิตใจให้ดีขึ้นเหมือนกับยามที่เฝ้าประตูบ้านไว้เพื่อไม่ให้ผู้ร้ายเข้าบ้านได้

การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพุทธบรมมัญชิต มีจุดเด่นอยู่ที่มืองค์ความรู้และประเด็นใหม่ ๆ ให้ขบคิดอยู่เสมอ การใช้ภาษาที่เรียบง่าย บรรยายธรรมมีชีวิตชีวา ไม่เครียด แทรกด้วยอารมณ์ขัน ทั้งที่เนื้อหาพุทธธรรมนั้นยาก แต่ท่านก็สามารถบรรยายให้ผู้ฟังฟังได้เข้าใจง่าย แต่ละเรื่องนั้นก็พัฒนาเป็นขั้นเป็นตอน สามารถอธิบายได้ลึก และก็มีเหตุผลมีผล ครอบคลุมทุกประเด็น ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ถึงจะบรรยายเรื่องเดียวกันก็ตาม ท่านก็จะมืองค์ความรู้ใหม่ ๆ ให้ทราบอยู่เสมอ ไม่ว่าจะ เป็นประเภทพัฒนาจิตใจหรือประเภทบูรณาการก็ตาม ท่านได้ชี้แจงเนื้อหาพุทธธรรมได้ชัดเจน เป็นลำดับ มีเหตุผล แต่ละเรื่องก็จะมีจุดเด่น เนื้อหาพุทธธรรมท่านก็จะอธิบายคลี่คลายไปตามลำดับ ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจไม่เครียด

๔. บทสรุป

การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่ธรรมด้วยวิธีการสอนแบบอุปมาอุปไมย มีการสอนโดยยึดหลักการ ๒ อย่าง คือ อัมมาชิชฐาน และ ปุคคลาชิชฐาน คือต้องรู้จักบุคคลที่จะสอน ต้องเลือกอุปมาสอนให้เหมาะกับบุคคล อุปมาจากรูปธรรมไปหานามธรรม อุปมาจากสิ่งที่ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก อุปมาจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปสู่สิ่งที่ยังไม่รู้โดยยกเอาสถานการณ์ที่เกิดหรือสิ่งที่คนได้รู้ได้เห็นอยู่ในชีวิตประจำวัน ที่รู้จักและเข้าใจกันอยู่แล้วนำมาอธิบายเปรียบเทียบ โดยมีจุดมุ่งหมาย ๓ ประการคือ เพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้ง ตรองตามและเห็นจริงได้ และได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งโลกียธรรมและโลกุตระธรรม

การสอนโดยใช้การอุปมาอุปไมยของพระพุทธเจ้า จำแนกได้ ๔ รูปแบบ คือ อุปมาก่อนกล่าวตามหลัง กล่าวความก่อนอุปมาที่หลัง ใช้อุปมาล้อมความ กล่าวอุปมาก่อนใช้ความล้อมอุปมา ต่อมา พระนาคเสนได้สอนเพื่อมุ่งอธิบายเนื้อหาสาระของธรรมะที่เกิดการถกเถียงกันทางความคิดในเรื่องหลักธรรมและประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าซึ่งไม่เคยมีใครคิดหรือสร้างคำถามขึ้นมาโต้ตอบเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เพื่อจะทำลายความคิดเหล่านั้น พระนาคเสนจึงใช้การสอนแบบอุปมาอุปไมยโดยยกหลัก ๒ อย่างเหมือนกับพระพุทธเจ้า คือ อัมมาชิชฐาน และ ปุคคลาชิชฐาน มาอธิบายธรรมะ เช่น อธิบายเรื่องรถกับร่างกาย เป็นต้น

การสอนแบบอุปมาอุปไมยของพระพุทธโฆษาจารย์ ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา และรักษาพระธรรมวินัยให้ยั่งยืนสืบต่อไป โดยมีเนื้อหาคล้ายกับพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก ส่วนพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันนั้น ต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจหลักความจริงเกี่ยวกับชีวิต การสอนแบบอุปมาอุปไมยมีสาระแก่นสารทั้งในระดับโลกียะ พระสงฆ์ในสังคมไทยสอนแบบอุปมาอุปไมยโดยเน้นศัพท์ที่ปรากฏชัดซึ่งเป็นข้อเท็จจริงพร้อมทั้งวิเคราะห์การใช้ศัพท์และยกตัวอย่างประกอบตามสมควร มีเอกสารการสอน

ประกอบด้วย ทำให้การสอนด้วยการใช้อุปมาอุปไมยมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยยกพระไตรปิฎกมาแสดงแล้วอ้างพระบรมศาสดาเป็นผู้ตรัสก่อนแล้วจึงค่อยมายกตัวอย่างอุปมาอุปไมยที่เป็นเรื่องของปัจจุบันเหมาะกับผู้ที่ท่านมุ่งแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้มีเป้าหมายแห่งการเกิดองค์ความรู้เกิดปัญญาและการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา การใช้ภาษาร่วมสมัยคือ ใช้ภาษาที่เรียบง่ายมุ่งเปรียบเทียบพระพุทธรูปกับวิทยาศาสตร์ ให้ผู้ฟัง

เห็นพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่ไม่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ และใช้เทคโนโลยีเข้ามาเป็นสื่อการสอน เช่น การใช้ภาพนิ่งบ้างภาพเคลื่อนไหวบ้าง เพื่ออบรมสั่งสอนให้ข้อคิดเตือนใจอนุชนรุ่นหลังโดยเริ่มจากในครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเองจนถึงนิพพานและปกป้องรักษาพระพุทธรูป รักษาพระธรรมวินัยให้ยั่งยืนสืบต่อไป

บรรณานุกรม

๑) หนังสือ

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาแปลภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

กองทุนผู้ให้แสงสว่าง. **สุภัทธานุสรณ์**. กรุงเทพมหานคร: กองทุนผู้ให้แสงสว่าง, ๒๕๑๙.

ฝ่ายวิชาการ บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด. **พจนานุกรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. ปทุมธานี: บริษัท สกายบุ๊กส์ จำกัด, ๒๕๕๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสี่ตะวันจำกัด, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **กฐินสองที่สายใจธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **ปรัชญาการศึกษาของไทยภาคพุทธธรรม: แกนนำการศึกษา (ภาคต้นของหนังสือปรัชญาการศึกษาของไทย)**. กรุงเทพมหานคร: ผลิติมม์, ๒๕๕๖.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิติมม์ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๘.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท). **เหมือนนกจับคู่คล้ายกับจิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: คิวพรีนท์ แมเนจเม้นท์, ๒๕๔๖.

พระสิริมงคลอาจารย์. **มังคลัตถที่ปิ่นแปล เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระสิริมงคลอาจารย์. **มังคลัตถที่ปิ่นแปล เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพุทธโฆสเถร. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส, ๒๕๕๔.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: เพชรรุ่ง, ๒๕๔๐.

๒) วิทยานิพนธ์

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.

พระมหาวิศิษฐ์ ปญฺญาวฑฒโน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการอุปมาภพในมิลินทปัญหา.” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสมพร อากาศโร. “การศึกษาอุปมาอุปไมยในคำสอนของพระโพธิญาณเถร.” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระเมธีวราญาณ. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา.” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย*:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

วศิน อินทสระ. *อธิบายมิลินทปัญหา*. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

